

Eisenbach, Artur

"Class Struggle in the Pale : the Formative Years of the Jewish Workers Movement in Tsarist Russia", Ezra Mendelsohn, Cambridge 1970 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 62/2, 345-346

1971

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Ezra Mendelsohn, *Class Struggle in the Pale. The Formative Years of the Jewish Workers Movement in Tsarist Russia*, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 180.

Książka E. Mendelsohna jest interesującą próbą syntetycznego przedstawienia obrazu kształtowania się żydowskiego ruchu robotniczego w Rosji carskiej. Zakres geograficzny pracy obejmuje głównie północno-zachodnie prowincje Cesarstwa, a więc część terytorium tzw. strefy osiedlenia dla ludności żydowskiej (gubernie: mińska, witebska, mohylewska, wileńska, grodzieńska i kowieńska). Niekiedy tylko autor przytacza materiał porównawczy z okręgu białotockiego. Chronologicznie książka odnosi się do wczesnego okresu kształtowania się żydowskich organizacji robotniczych, a więc obejmuje głównie lata 1880—1905 r. Cezurą jest rewolucja 1905 r., która otwiera już nowy etap w rozwoju żydowskiego ruchu robotniczego.

Książka składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwszy, wstępny, zawiera ogólne rozważania o położeniu prawnym i ekonomicznym mas żydowskich w Cesarstwie i procesach urbanizacyjnych tej ludności. Autor analizuje tu ponadto dane o rzemieślnikach żydowskich, o ich warunkach pracy i płacy, informuje o ich korporacjach rzemieślniczych, a także o trudnościach wejścia do większych zakładów przemysłowych. Rozważania te prowadzą do ukazania warunków formowania się w poszczególnych prowincjach litewskich i białoruskich żydowskiego proletariatu, jego struktury i charakteru, co z kolei wywarło decydujący wpływ na proces kształtowania się żydowskiego ruchu robotniczego w Rosji.

W następnych rozdziałach autor omawia szczegółowo działalność propagandową wśród robotników żydowskich, która miała na celu przygotowanie ich do wyższej formy walki klasowej. Wiele miejsca poświęcono tworzącym się w tym okresie żydowskim kółkom socjalistycznym, w których kierowniczą rolę odgrywała inteligencja żydowska. W pracy wyjaśniono metody działania tej inteligencji, mającego na celu przeszczepienie idei marksistowskich do środowiska robotników żydowskich. Jest to jednocześnie okres kształtowania się oświeconej i klasowo uświadomionej kadry robotników żydowskich, która już wspólnie z inteligencją odegra znaczną rolę w dalszej walce ekonomicznej i politycznej żydowskiej klasy robotniczej.

Przejęcie od propagandy do agitacji charakteryzuje się wzmożonym ruchem strajkowym robotników żydowskich. Ruchowi strajkowemu autor poświęcił specjalny rozdział, w którym zebrał obszerny materiał faktograficzny. Zwłaszcza szczególną uwagę na wysunięte postulaty, na taktykę, stronę organizacyjną oraz na kontakty z polskim i rosyjskim ruchem robotniczym. Jednocześnie stwierdza przejęcie żydowskich kółek robotniczych do szerszej działalności w oparciu o idee socjalizmu, przejęcie od walki ekonomicznej do szerszej agitacji politycznej, która wywarła wpływ na kształtowanie się świadomości klasowej robotników żydowskich. Był to także okres, w którym wykształciły się nowe formy organizacyjne ich pracy, kiedy tworzą się pierwsze załączki żydowskich partii robotniczych.

W tym kontekście autor stwierdza wzrost zainteresowania robotników żydowskich literaturą socjalistyczną (rozdział VI). Wiele tu informacji o ówczesnych wydawnictwach, legalnych i nielegalnych, periodykach i książkach, rozpowszechnianych wśród robotników żydowskich. Rozdział końcowy pracy poświęcony jest wewnętrznej dyskusji nad problematyką żydowskiego ruchu robotniczego (np. kwestii terroru), która prowadziła do ostrych starć, do powstania tendencji i grup opozycyjnych, a z czasem również do tworzenia się różnych organizacji. Autor konkluduje rozważaniami nad znaczeniem żydowskiego ru-

chu robotniczego i jego wyjątkową pozycją w historii całego ruchu robotniczego w Rosji do początków XX wieku.

Praca oparta jest na szerokiej bazie źródłowej (por. obszerny aneks wykorzystanych materiałów i literatury). Są to przede wszystkim źródła niedrukowane, znajdujące się w archiwum Bundu w Nowym Jorku oraz prace dyplomowe pisane w niektórych uniwersytetach amerykańskich i znajdujące się w ich archiwach. Ponadto jest tu wykaz literatury drukowanej, który obejmuje około 200 pozycji — sprawozdań z konferencji, broszur, pamiętników, artykułów i studiów. Książka zawiera łączny indeks: alfabetyczny, geograficzny i rzeczowy.

Artur Eisenbach

Hans Josef Steinberg, *Widerstand und Verfolgung in Essen 1933—1945*, „Schriftenreihe des Forschungsinstituts der Friedrich Ebert Stiftung”, Verlag für Literatur und Zeitgeschichte GmbH, Hannover 1969, s. 422.

Dzieje opozycji antyhitlerowskiej w Niemczech interesowały już wielu historyków i posiadają bogatą literaturę. W Niemczech Zachodnich badania ruchu oporu sprowadzały się głównie do uzasadniania roli i znaczenia tzw. ruchu 20 lipca¹. Historycy związani z SPD podejmowali próby ukazania roli tej partii, interesowała ich jednak głównie emigracja socjaldemokratyczna². Badania nie miały zorganizowanego i planowego charakteru. Pomijano w nich udział mas robotniczych, stanowisko społeczeństwa wobec dyktatury hitlerowskiej, zasięg wpływów opozycji itp. Preferowano w nich opozycję o charakterze mieszczańskim i wojskowym. Prace te nie przypadkowo też spotkały się z bardzo ostrą reakcją ze strony historiografii NRD³.

Z inicjatywy Fundacji F. Eberta w Bad Godesberg podjęto w ostatnim okresie bardziej planowe i systematyczne badania dziejów ruchu oporu. Na pierwszy plan wysunięto udział ruchu zawodowego⁴ oraz zasięg ruchu oporu w poszczególnych ośrodkach robotniczych⁵. Recenzowana monografia należy do serii prac badawczych z tego zakresu. Autor wybrał duży ośrodek przemysłowy w Zagłębiu Ruhry i podjął szczegółowe badania głównie w oparciu o zachowane akta tajnej policji (Gestapo) i sądów hitlerowskich. Dokumentacja przedstawiona w pracy jest imponująca. Brakiem jej jest to, iż autor nie dotarł do archiwów omawianych partii i organizacji. W wielu wypadkach archiwa takie zresztą nie istnieją. Wyzyskano natomiast druki poszczególnych organizacji i grup, materiały zachowane w aktach policyjnych i sądowych oraz relacje i wspomnienia pozostałych przy życiu uczestników ruchu oporu w Essen.

Praca składa się z dwóch części. W pierwszej z nich (s. 13—183) przedstawiono rozwój działających w Essen nielegalnych organizacji oraz wyływające z tej analizy wnioski, natomiast w części drugiej (s. 184—408) aneksy w postaci

¹ Por. *Der deutsche Widerstand gegen Hitler*, wyd. W. Schmittheuer, H. Buchheim, Köln und Berlin 1966; G. Ritter, *Carl Goerdeler und die deutsche Widerstandsbewegung*, München 1964 (kilka wydań); H. Rothfels, *Die deutsche Opposition gegen Hitler*, Frankfurt und Hamburg 1958.

² E. Mathias, *Sozialdemokratie und Nation. Zur ideengeschichte der sozialdemokratischen Emigration 1933—1938*, Stuttgart 1952.

³ Por. *Historiographie der DDR über den deutschen antifaschistischen Widerstandskampf in den Jahren 1933 bis 1945*, zusammengestellt, kommentiert und bearbeitet von K. H. Biernat, H. Kühnrich, K. Mammach und G. Nitsche, Berlin 1965.

⁴ Por. np. H. Esters, H. Pelger, *Gewerkschafter im Widerstand*, Hannover 1967.

⁵ Por. K. Klötzbach, *Gegen den Nationalsozialismus. Widerstand und Verfolgung in Dortmund 1930—1945. Eine historisch-politische Studie*, Hannover 1969.